

AREAL SHEVALARNING O'RGANILISHI DOIRASIDA AYRIM MULOHAZALAR

Normurodova Fayoza Boymurod qizi

Termiz davlat universiteti magistranti

Annontatsiya: Ushbu maqolada areal lingvistika sohasining paydo bo'lishi hamda rivojlanishi bosqichlari xususida fikrlar bildirilgan. O'zbek dilaektologiyasida bu sohaning paydo bo'lish bosqichlari va buning yuzasidan qilingan ilmiy ishlar haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Areal lingvistika, dialekt, sheva, lingvistik xarita, lingvistik geografiya, metod.

Annotation: This article analyzes the formation and development stages of areal linguistics. It provides information on the emergence and evolution of this field within Uzbek dialectology, as well as the scientific studies conducted in this regard. Particular attention is given to the significance of linguistic maps and linguistic geography methods in research.

Keywords: areal linguistics, dialect, vernacular, linguistic map, linguistic geography, method.

Bugungi globallashuv jarayonida adabiy tilning bir qismi bo'lgan shevalarni o'rganish va ularni tadqiq etish borasida qilinayotgan amaliy ishlar dialektlarni tadqiq etish yo'lida o'z samarasini bermoqda. Xususan, shevalarni hududiy tarqalish zonalari jihatidan o'rganilishi bu shevaning qaysi hudud chegaralarida qanday ahvolda ekanligini xaritada o'rganish imkoniyatini yaratib beradi.

Areal lingvistika asosan geografik hududlarda tillar o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlarni tahlil qiladi. Bu soha lingvistik tadqiqotlarda geolokalizatsiya va xarita yaratish texnologiyalaridan keng foydalanadi. Geografik xususiyatlarning tilda qanday aks etishini aniqlash, areal lingvistikada asosiy yo'nalish hisoblanadi. Bu orqali til elementlari va ularning geografik tarqalishini o'rganish mumkin.

Areal lingvistika zamonaviy tilshunoslik sohasining asosiy yo'nalishlaridan biri sanalib, bu soha bugungi kunda ham ilmiy ham amaliy jihatdan jadal rivojlanib

bormoqda. Ammp “Areal yo‘nalish qiyosiy tilshunoslikning asosiy tarmoqlaridan bo‘lsa ham, bu sohada ancha sezilarli ishlar amalga oshirilayotgan bo‘lishiga qaramay, tilshunoslikda “Areal lingvistika” tushunchasini qanday talqin qilish borasida bir to‘xtamga kelingan emas. [1, B.1] Areal lingvistikaning asosiy vazifasi-til hodisalarining ma‘lum bir hududga tarqalishini kartalashtirish va tadqiq qilish hamda shunda kelib chiqadigan muammolarni hal qilishdan iborat. [2, B.1]

O‘zbek tilshunos olimlari E.D.Polivanov, G‘.Olim, K.K.Yudaxin, A.Q.Borovkov, V.V.Reshetov, Sh,Sh,Shoabduraxmonov, A.G‘ulomov, S.Ibroximov, F.Abdullayev, M.Mirzayev, A.Aliyev va ularning shogirdlarining o‘zbek shevalari yuzasidan olib borgan bir qator ilmiy izlanishlarida o‘zbek dialektologiyasining lingvogeografik va areal tadqiqoti uchun manbalar yaratganlar. [3, B. 4]

O‘zbek shevalarini areal usulda o‘rganish XX asrning 40-yillarida professor A.K.Borovkov tomonidan ilgari surilgan. Bu sohadagi ishlarni esa o‘zbek olimlaridan V.Reshetov va A.Shermatovlar davom ettirgan va ular tomonidan qilingan izlanishlar orqali shevalarni areal usulda o‘rganish yanada rivoj topgan. V.Reshetovning o‘zbek shevashunosligida amalga oshirgan 204 muhim ishlaridan biri u o‘zbek shevalarini kartalashtirish ishini boshlab berdi.[4,B.202]

A.B.Jo‘rayevning areal lingvistikaga doir tadqiqotlarining dunyoga kelishi o‘zbek tilshunosligida yana ko‘plab areal lingvistikaga oid asarlarning yaratilishiga turtki bo‘ldi. Darhaqiqat, A.B.Jo‘rayevning samarali izlanishlari va o‘zbek areal lingvistikasining o‘rganishda qo‘shgan hissasi salmog‘i va dolzarbligi bilan ham e‘tiborga molikdir. [5, B.1]

Jahon tilshunosligida tilni areal-tipologik va areal lingvistik metodlar orqali o‘rganish, har qanday lingvistik nazariya va konsepsiyalarning boshlang‘ich nuqtasi bo‘lgan shevalarni, ularning o‘ziga xos xususiyatlarini tadqiq etish muhim masalalardan biriga aylandi. Areal lingvistikaning paydo bo‘lishi dialektologiya sohasidagi turg‘un bo‘lib qolgan ayrim jihatlarni, dialekt va shevalar mohiyati, xususiyatlari, o‘zaro aloqalari, ularning tasnifi, tavsifi masalasidagi tushunchalarni yangicha baholashga, yangicha usullarda hal qilishga keng yo‘l ochadi. [6, B.1]

Jahon areal tilshunosligida italyan (M.Bartoli, J.Bonfate, V.Pizani, V.M.Jirmunskiy, V.N.Golovin va boshqalar), lingvogeograflar (K.de Monbre, Jon Jileron, D.Mone, G.Venker, F.Vrede, K.Yaberg, Y.Yud, P.Meer, V.M.Jirmunskiy, S.I.Bromley, D.I.Edelman, B.A.Serebrennikov, N.Z.Gadjiyeva, R.Y.Udler va boshqalar) hamda tillar ittifoqi yo‘nalishi vakili bo‘lgan (M.Emeneau, V.Vinter,

I.Balazs, M.J.Bartoli, J.Viddasi, Y.S.Maslov va boshqalar)ning amalga oshirgan tadqiqotlari samarasi sifatida shakllandi.[7, B.1]

Keyingi vaqtlarda o'zbek dialektologiyasi sohasi o'zbek tilshunosligining ancha mukammal tarmog'i sifatida shakllangan bo'lishiga qaramamasdan, soha bo'yicha amalga oshiriladigan ilmiy-amaliy ishlar ko'lami juda kam. Barcha o'zbek shevalari va ularning lisoniy xususiyatlarini areal lingvistika sohasi nuqtayi nazaridan tahlilga tortilgan deb bo'lmaydi. Ayniqsa, O'zbekistonning markaziy va aholisi zich joylashgan, yirik shaharlaridan uzoqda joylashgan aholi shevalarini areal o'rganilishi hali o'z yakunini topmagan.

Bundan ko'rinib turibdiki areal lingvistika sohasida bir nechta ilmiy ishlar qilingan bo'lib, ularning amaliyoti esa deyarli qilinmagan. Bunday jarayonlar esa bu sohada qilinadigan amaliyotga aloqador ishlarning talagina ekanligini anglatadi.

Umumiy olganda o'zbek shevalarining areal jihatdan o'rganilishi hamda ularning lingvistik xaritalarini yaratish bosqichlari, shevalarning tarqalish hududlari aniqlash jarayonlari shevalarning taraqqiyoti uchun muhim vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Гуров Н.В., Зограф А. Ареальное языкознание: предмет и метод (на материале языков Южной Азии. \ \ Вопросы языкознания. 1992.\ \ R.Madaminova. Maqola. Qoraqalpog'iston O'zbek Shevalaridagi Etnomadaniy Lug'aviy Birliklarning Areal Tadqiqi Tadqiqi //Gospodarka i Innowacje. – 2023. – T. 41. – С. 514-516.
2. Madaminova R. Maqola. Qoraqalpog'iston O'zbek Shevalaridagi Etnomadaniy Lug'aviy Birliklarning Areal Tadqiqi //Gospodarka i Innowacje. – 2023. – T. 41. – С. 514-516.
3. А.Шерматов. Лингвистик География Нима? Тошкент.1981.
4. Yoqubboyeva Shoxista. Maqola. O'zbek Shevalarini Areal O'rganish Xususida (Namangan Viloyati Chortoq Tumani Shevasi Misolida) \ \ “O'zbek Shevalari Tadqiqotlari: Amaliyot, Metodologiya Va Yangicha Yondashuv” Mavzusidagi Respublika Ilmiy-Nazariy Konferensiyasi Materiallari
5. Vaziraxon Alimbekova. Maqola. Areal Shevalarning O'rganilishi.
6. Vaziraxon Alimbekova. Maqola. Areal Shevalarning O'rganilishi.